

Ejendomsforhold og befolkning i Randlev by, Hads herred, 1688–1713.

Af M. Hesselbjerg.

I aarbogen for 1949 er paa grundlag af matrikelen af 1683—1688 givet en beskrivelse af jordfordelingen paa dette tidspunkt, d. v. s. jordens fordeling mellem de enkelte brug og beliggenheden af den til brugene hørende jord, driftsmaaden m. v. Matrikelen maa siges at være hovedkilden til vor viden om landsbyen under jordfællesskabet, idet den paa disse vigtige omraader giver nøglen til forstaaelsen baade af den forudgaaende og den efterfølgende tid indtil udskiftningen. Den gør det muligt at orientere os i vigtige dele af landsbyens forhold, men paa den anden side er dens omraade ret begrænset. Den giver oplysning om de enkelte gaarde og disses besiddere, men fortæller næsten intet om den øvrige befolkning. Den eneste oplysning vedrørende Randlev er, at en smule jord, 2 skpr. land, er overladt til nogle husmænd i fællesskab. Dette skyldes, at matrikelen alene skulle være grundlaget for de skatter, der lagdes paa jorden (hartkornsskatterne). Regeringen nøjedes imidlertid ikke med at lægge skatter paa jorden. Den paalagde således i aaret 1671 en varig folkeskat, og med visse mellemrum udskrev den ekstraordinære skatter, der ogsaa lagdes paa andre dele af befolkningen, og som grundlag for disse maatte præsterne i mange tilfælde udarbejde mandtalslister med angivelse af beboernes stilling. Gennem disse lister faar vi oversigt over hele befolkningen bortset fra børnene. De er ganske vist hverken nøjagtige eller fuldstændige, men kan dog give en orientering i store træk. De giver endvidere oplysning om ejendomsforholdene, fordi de angiver navnene paa ejerne af fæstegodset

og i enkelte tilfælde omtaler nogle selvejerbønder. Dette er af interesse, fordi der i tiden efter 1688 sker en vigtig forandring med hensyn til ejendomsforholdene. I 1688 ejedes gaardene med undtagelse af Hovgaard og Skovgaard af personer, der ikke boede eller havde nogen hovedgaard paa egen, og var saaledes, hvad man kalder strøgods. I den efterfølgende tid overgaar ejendomsretten til samtlige brug til de nærliggende herregaarde Dybvad og Rodstenseje. Dette gjorde det muligt at anvende bøndernes arbejdskraft til herregaardshoveri, og som vi skal se, blev denne mulighed ogsaa udnyttet. Dette medførte ikke alene en større byrde, men ogsaa en større afhængighed af godsejerne end tidligere. I det følgende skal først omtales forandringerne i ejendomsforholdene og derefter oplysningerne om befolkningens sammensætning.

I. E j e n d o m s f o r h o l d e n e

A. Godsejerne og bøndergodset.

I 1688 var bøndergodset delt mellem:

1. Erik Herlevsen, Fuglebjerggaard, Sorø amt,
2. Købmand Chr. Basballe i Aarhus,,
3. Arvingerne efter Laur. Brorson, Dybvad, Gosmer sogn.

Efter præstemandtallet for 1692 findes følgende proprietærer, d. v. s. godsejere:

1. Christian Christoffer Eriksen, der utvivlsomt er en søn af Erik Herlevsen,
2. Chr. Basballes arvinger i Aarhus,
3. Admiral Jens Rodsteen, Rodstenseje.

Den sidste har erhvervet de gaarde, der i 1688 tilhørte Laur. Brorsons arvinger, nemlig Hovgaard og Skovgaard. Med hensyn til det øvrige bøndergods er kun den forandring, at matr. nr. 5 (Hulgaarden) er overgaaet til Basballes arvinger. Hovedparten af gaardene ejedes saaledes af Chr. Christoffer Eriksen, en mindre part af Basballes arvinger og endelig 2 gaarde af admiral Rodsteen.

I 1695 afhændede Chr. Basballes arvinger deres bøndergods til admiral Rodsteen. Skødet er tinglyst ved landstinget i Viborg og omfatter 9 gaarde og boelssteder samt 4 gadehuse i Randlev. I forvejen ejede Rodsteen som nævnt Hovgaard og Skovgaard.

Efter 1692 har Chr. Christoffer Eriksen afhændet sit bøndergods i Randlev, men der findes intet herom i landstingets protokoller. Maaske er tinglysning sket ved herredstinget, og herfra findes ingen protokoller saa langt tilbage i tiden. I præstemandtallerne af 1705 findes opført som ejer af dette bøndergods assessor Peder Thøgersen Lasson, Dybvad. Hvornaar han har erhvervet det, kan ikke ses, men efter ekstraskatte-mandtallet af 1699 ejede Lasson foruden hovedgaarden

Dybvad, af hartkorn 10 tdr. 5 skp. 0 fdk. 1 alb.					
bøndergods	»	212	»	2	»
				1	»
					1½
					»

og det er derfor sandsynligt, at han eller en tidligere ejer af Dybvad har erhvervet bøndergodset i Randlev før dette tidspunkt og direkte fra Chr. Christoffer Eriksen.

Hermed var der sket dette, at hele bøndergodset var samlet under de to hovedgaarde, en større part under Dybvad og en mindre part under Rodstenseje, hvilket fortsatte, indtil det omkring Aar 1800 overgik til selveje. Hvilken betydning dette har haft i den følgende tid lader sig ikke oplyse. Med Hensyn til Rodstenseje bemærkes, at hovedgaarden allerede tidligere omfattede et stort areal med 44 hartkorn, saa der var brug nok for hoveri til at drive denne. Med hensyn til Dybvad laa sagen anderledes. Naar denne kun havde et saa beskedent tilliggende, var der ikke brug for hoveri af betydning fra hele bøndergodset. Enten maa der være ydet et mindre hoveri af hele bøndergodset, eller ogsaa har kun en del af dette gjort hoveri. Denne tilstand maa i hvert fald have varet til 1750, idet Dybvad stadig havde et ringe tilliggende (i 1738 ca. 11 tdr. hartkorn), men i 1750 giftede Peder Lassons søn Thøger Lasson, der da ejede Dybvad, sig til Aakær hovedgaard, saaledes at de to godser fik samme ejer. Det kan da tænkes, at en del af bøndergodset under Dybvad herefter har gjort hoveri paa Aakær, hvorefter der blev mere brug for resten paa Dybvad. I hvert fald viser hoverireglementet af 1770, at Dybvads bøndergods i Randlev da var kommen godt nok med med hensyn til hoveri. Nærmere oplysning om den forudgaaende tid kan ikke skaffes, fordi fæsteprotokollerne fra Dybvad ikke er bevarede.

Med hensyn til godsejernes personer er der ingen grund til nærmere at omtale admiral Rodsteen, da denne er godt kendt fra anden lokalhistorie. Med hensyn til Lasson forholder det sig anderledes, da han ikke hørte til egnen¹⁾. Han var

¹⁾ Han erhvervede Dybvad i 1698 ved giftermaal.

trods sin borgerlige oprindelse en stor godsejer, der efterhaanden erhvervede hele 7 herregaarde og i 1731 opnaaede at blive adlet som de Lasson²⁾. Hans faste bopæl var hovedgaarden Rødslet i Aalborg amt nord for Limfjorden, og han har næppe interesseret sig særligt for Dybvad, der laa saa langt borte og kun var et mindre gods. Efter hans død i 1737 tilfaldt godset fornævnte søn Thøger Lasson, der senere blev etatsraad. Han har opført den nuværende hovedbygning, men da han i 1750 giftede sig til den betydelig større gaard Aakær, har han sikkert taget bopæl dér, saa Dybvad stadig kun var en anden rangs besiddelse.

Om det personlige forhold mellem godsejer og bonde kan der næppe oplyses noget for det tidsrum, som her er omhandlet.

B. Selvejrbønder.

I fortegnelsen over ejere og brugere i matriklen af 1688 er der intet, der tyder paa tilstedeværelsen af selvejrbønder i Randlev, men i modelbogen (beregningsprotokollen af 1686) er efter navnet paa beboeren af matr. nr. 3, Peder Nielsen tilføjet ordet selvejer. Mere findes ikke i matrikelsprotokollerne, og heller ikke i skattelisterne for aarene 1688—91 eller i det udførlige præstemandtal af 1692 er der nogen tale om selvejrbønder. I præstemandtallet af 12. februar 1705 findes derimod opført under assessor Peder Lassons gods:

»Abraham Jensen beboer en selvejergaard, som tilhører Peder Svejgaard i Aars.«

1 gaard bestaar af 5 tdr. 2 skp. hartkorn.

Christen Olofsen har tilforn haft endel af samme gaard til selveje, men for armods skyld er den gaaen til øvrigheden.

Søren Sørensen har $\frac{1}{3}$ i samme gaard og er selvejergods, som tilhører Peder Svejgaard i Aars.

Søren Rasmussen er soldat og har $\frac{1}{6}$ af samme gaard i brug, som er selvejergods og tilhører forbemeldte Peder Svejgaard i Aars«.

Niels Nielsen er selvejer til denne liden gaard, som bestaar af 2 tdr. 5 skp. hartkorn.

²⁾ Om Rødslet se Trap: Danmark V, 568. Danske herregaarde ved 1920 III, 570. Om Aakær og Dybvad se Danske Slotte og Herregarade. Ny Samling III 1946, S. 143—44 og 139.

Skønt matr. nr. ikke findes i præstemandtallet, og beboerne er andre end i 1688, er det let nok at kende gaardene, dels paa det anførte hartkorn, dels paa den rækkefølge, hvori de nævnes. Det er matr. nr. 3 (nu Østergaard), tvillingegaarden matr. nr. 9³⁾ og halvgaarden matr. nr. 13 (nu Balshave).

Da det vil forekomme mange at være en selvmodsigelse, at en gaard samtidig er selveje og hører under et gods, er det nødvendigt at give nogle almindelige oplysninger om selvejerbøndernes stilling i hine tider.

Selvejerbønderne, der udgjorde en stor del af befolkningen paa Valdemarstiden, men i de følgende århundreder svandt stærkt ind i antal, svarede naturligvis ikke nogen landgilde (fæsteafgift); men der paahvilede dem fra gammel tid visse grundskatter, som fæsterne var fritaget for, samt pligt til ægt (kørsel) og arbejde for kronen. Skønt disse byrder var af offentligretlig oprindelse, bliver de sammenblandet med landgilden og benævnes undertiden saadan. Der skelnes ofte ikke mellem selvejerne og kronens fæstere, men de første svarede dog mindre til kronen end de sidste, hvilket efter 1548 tildels udlignedes ved, at der paalagdes selvejerbønderne det dobbelte i ekstraordinære skatter. Da kronen efter 1660 afhændede det meste af sit jordegods, indbefattedes heri som regel ogsaa kronens ret i selvejerbøndernes gaarde, undertiden uden at det blev omtalt, at det var selvejergods, hvilket senere gav anledning til stridigheder mellem selvejerbønderne og køberne⁴⁾. Ved disse salg forandrede selvejerbøndernes ydelser karakter, idet de blev en privat rettighed for godsejerne. Som sidestykke hertil kan nævnes, at bispetienden, der ved reformationen inddroges af kronen og derefter kaldtes kongetienden, undertiden overdroges til private og derefter fik karakteren af en privat rettighed.

Principielt set skulle det ikke forandre selvejerbondens stilling, at kronens ret gik over til en privat godsejer. Man udtrykte forholdet saaledes, at godsejeren havde »herligheden« over selvejerbøndergodset eller var »Herlighedsejer«. Selvejerbonden havde stadig ret til at sælge og pantsætte sin gaard, dog gjaldt der fra gammel tid den regel, at selvejergaarde, der var erhvervet fra slægten, inden salg skulle tilbydes den nærmeste slægt. Den ret, som kronen havde til ægt og arbejde, gik vel over til godsejeren, men kunne ikke forhøjes, og D. L.⁵⁾ 3-12-4

³⁾ Se Aarbogen 1949, S 59.

⁴⁾ Se f. eks. Aarbogen 1927, s. 151 ff (Henrik Larsen) og

— » s. 205 ff (A. Eriksen)

⁵⁾ Chr. V's danske lov af 1683.

foreskriver derfor, at selvejerbonden ikke kan paalægges mere arbejde af »den som herligheden haver« end en fjerdedel af, hvad der paalægges fæstebonden.

Det skulle derfor synes, at selvejerbonden havde betydelige fordele og maatte være interesseret i at bevare sin stilling. Overgangen af »herligheden« fra kronen til private godsejere medførte imidlertid ekstra farer. Medens kronen ikke var særlig interesseret i, om bonden var selvejer eller fæster under kronen, maatte sagen stille sig anderledes for den private godsejer. Set med hans øjne var det en uskik med disse selvejerbønder, der indtog en særstilling. Det gjaldt særlig paa den tid, da hoveriet blev den vigtigste ydelse fra bonden. Det var naturligt for ham at benytte en passende lejlighed til at faa forholdet bragt i orden.

En saadan lejlighed kunne opstaa ved arveskifte. Naar en arving ville overtage gaarden, men de andre arvinger skulle have en arvepart, kunne det ske paa den maade, at godsejeren købte gaarden og gav den i fæste til en af arvingerne.

Der kunne iøvrigt ogsaa paa en anden maade ske en forringelse af stillingen ved et arveskifte. Naar medarvingerne skulle have en part, skete det før Danske Lovs tid paa den maade, at den ansattes til en aarlig afgift i korn, af loven kaldet »skæppeskyld«. Hvis arvingerne ville gøre denne ret i penge, var godsejeren den nærmest interesserede i at købe den, og paa den maade steg byrden overfor godsejeren.

Der var endvidere en særlig fare, naar der indtraf onde aar med misvækst og kvægsyge. Da maatte fæstebonden ofte tage sin tilflugt til godsejeren for at faa saasæd og den nødvendige besætning, og godsejeren var som regel nødt til at hjælpe for ikke at faa gaarden til at ligge øde. Hvis nu selvejerbonden var i samme stilling og ikke kunne faa hjælp andetsteds end fra godsejeren, var det naturligt, at denne benyttede lejligheden til at faa selvejerbonden til at afstaa ejendomsretten og blive fæster. Hvorledes dette foregik, findes et eksempel paa fra kronens tid, idet denne da erhvervede selvejerretten i Søren Jensen Sparres gaard i Randlev mod fritagelse for landgilde, skat, ægt og arbejde i 6 aar⁶). De private godsejere har næppe givet saa gode vilkaar, men selvejerbonden kunne vel nok faa en betydelig fordel i nogle aar ved at afstaa ejendomsretten.

Det kan derfor ikke undre, at selvejernes antal stadig gik tilbage, og det kan ogsaa antages at have været tilfældet, da landbrugets produkter i 1730erne var ude for et meget stærkt

⁶) Se Aarbogen 1949, s. 74, note 3.

prisfald (for kornet ca. 40 % i forhold til prisen omkring aar 1700). Ganske vist var godsejerne da ogsaa slet stillede, men selvejerbønderne sikkert endnu ringere, saa der maatte være billigt køb paa selvejerretten.

Vi skal herefter prøve at klare det spørgsmaal, hvorledes det hænger sammen med disse selvejergaarde, som dukker op i 1705. Med hensyn til matr. nr. 3 er forholdet dette, at den ogsaa nævnes som selvejergaard i 1686. Dette har den antagelig været fra gammel tid og er fortsat hermed efter matrikelens tid. Matr. nr. 9 og 13 er derimod ikke paa matrikelens tid omtalt som selvejergaarde, men med hensyn til matr. nr. 9 er der en særlig omstændighed, som tyder paa, at det har været tilfældet. Dette er forholdet mellem hartkornet efter matriklen af 1688 og den tidligere matrikel af 1664, der opgav den ejendommen paahvilende landgilde eller grundskat omregnet i korn. Forholdet er dette, at hartkornet efter matriklen af 1664 i almindelighed laa højere end hartkornet efter matriklen af 1688, men i enkelte tilfælde var forholdet det omvendte, nemlig for matr. nr. 2, 3 og 9, hvor hartkornet androg:

	Matriklen af 1688:				Matriklen af 1664:			
For matr. nr. 2.	2 tdr.	5 skp.	2 fdk.	1 alb.	1 tdr.	1 skp.	1 fdk.	1 alb.
- — - 3.	4 -	4 -	1 -	2 -	1 -	3 -	1 -	1 -
- — - 9.	5 -	2 -	1 -	1 -	1 -	5 -	2 -	1 -

Dette kan næppe have anden forklaring end den, at ydelsen efter matriklen af 1664 ikke er landgilde, men de gamle grundskatter, der som nævnt var lavere end landgilden, og dette viser, at de nævnte 3 ejendomme i 1664 var selvejerbøndergods⁷⁾. Matr. nr. 2 var den senere ødegaard i Østerterp, men denne omtales slet ikke i 1705, hvilket viser, at den allerede da var ødegaard.

Med hensyn til matr. nr. 13 ligger forholdet anderledes. Efter matriklen af 1688 var hartkornet 2 td. 5 skp. 0 fdk. 1 alb. og efter — - 1664 - — 3 - 6 - 0 - 0 -

Dette udelukker dog ikke, at gaarden kan have været i selveje 1664 og tidligere, idet der som nævnt foruden grundskatterne kunne paahvile selvejergaarde byrder af privatretlig oprindelse.

Det siges udtrykkelig i 1705, at denne gaard er en selvejer-

⁷⁾ Dette stemmer ogsaa med, at der ifølge ekstraskattemandtallene i 1610—46 var 5 jordegne bønder i Randlev. De nævnte gaarde har antagelig fra ældgammel tid været i selveje.

gaard, og der er heller ikke nogen tvivl med hensyn til Christen Olofsens part af matr. nr. 9. At den er »gaaen til øvrigheden« vil utvivlsomt sige, at den nu er fæstegaard under Dybvad. Med hensyn til den anden part af matr. nr. 9 samt matr. nr. 3 er angivelsen derimod noget tvivlsom. De siges at tilhøre Peder Svejgaard i Aars (Aarhus). Dette kan betyde, at han virkelig er ejer, bortset fra at »herligheden« tilkommer ejeren af Dybvad, og beboerne er da fæstere hos ham, men det er ogsaa muligt, at det skal forstaas paa den maade, at brugerne stadig er selvejere, saaledes at Peder Svejgaard kun har ret til en afgift paa samme maade som »herlighedsejeren«. Sagen er, at ejendomsretsbegrebet dengang var af et andet indhold end nu. Den, der havde ret til afgift af en ejendom, kaldte man dengang ejer, medens man nu ville kalde ham panthaver. Der kunne som følge heraf dengang være flere ejere til samme ejendom, hvorefter den ene gik forud for den anden. For saa vidt brugeren af ejendommen havde ret til at sælge denne med respekt af de paahvilende byrder, betragtedes dette ogsaa som en slags ejendomsret. Det er muligt, at det har været tilfældet her, men paa grund af det mangelfulde kildemateriale for den efterfølgende tid, er det ikke muligt at oplyse noget herom⁸). Hvis det har været tilfældet, maa selvejerretten senere være gaaet tabt, idet brugerne i 1770 er fæstere, hvilket ses af, at de yder samme hoveri som andre fæstebønder.

Grunden til, at forholdet omtales i 1705 er antagelig den, at der nylig er sket en forandring i forholdene. Sandsynligvis har der været et arveskifte paa begge gaarde, og Peder Svejgaard har da sat penge i disse⁹). Maaske er selvejerretten her ved gaaet tabt, men selv om dette er tilfældet, er det interessant, at den i disse tilfælde er bevaret saa længe¹⁰).

⁸) Ifølge et præstemandtal af 1711 var forholdet det samme, blot er Søren Sørensen nu eneste beboer. Det oplyses, at Abraham Jensen og Søren Sørensen hver svarer til Peder Svejgaard 2 rdl. aarlig, hvilket paa den tid ikke var nogen ubetydelighed.

⁹) Det er dog ogsaa muligt, at afgiften er stiftet i ældre tid og retten erhvervet af Peder Svejgaard ved arv eller køb. I skiftet efter Hans Mortensen Svejgaard i Bjerager, død 1721, nævnes blandt aktiverne halvparten af 2 bondecejer i Randlev, sat til 20 og 10 rdl. Han maa være en broder til Peder Svejgaard, da de begge hedder Mortensen, og have erhvervet retten fra denne.

¹⁰) Ifølge en af professor I. A. Fridericia foretaget opgørelse, se Historisk Tidsskrift 1889—90, s. 620, var der i 1651 i Hads Herred 58 selvejerbønder, medens der ifølge en opgørelse paa grundlag af matrikelen af 1688 kun fandtes 6, se Henrik Pedersen: De danske landbrug 1688 (1928). Dette er sikkert urigtigt, ikke alene for Randlev bys vedkommende. Det har aabenbart været tilfældigt, om det blev

Man skal sikkert ikke forestille sig, at der har været nogen videre forskel mellem selvejerbønder og fæstere. Det maa erindres, at der aldrig har været noget vornedskab i Jylland, og stavnsbaandet tog først sin begyndelse i 1733. Forholdet mellem godsejer og fæster var altsaa et frivilligt indgaaet kontraktforhold. Fæstebonden, hvis fæsteforhold gjaldt for hans og hans enkes livstid, kunne ganske vist ikke som selvejerbonden paa egen haand bestemme, hvem der skulle være hans efterfølger, men det føltes næppe som nogen større ulempe. Der var sikkert ikke paa den tid nogen videre konkurrence om at faa en gaard i fæste. Da stavnsbaandet senere indførtes, og hoveriet fik et betydeligt omfang, ville selvejerretten have haft en større værdi, men da var den som regel gaaet tabt i de trange tider.

II. B e f o l k n i n g e n s s a m m e n s æ t n i n g.

Efter præstemandtallene er nedenfor opstillet en oversigt over befolkningen i aarene 1692, 1705, 1710, 1711 og 1713. Den sidste er dog ikke meget værd, idet den kun indeholder antallet af tjenestefolk samt navnene paa de bønder, som de tjente hos, men medtages for fuldstændighedens skyld med hensyn til tjenestefolkene. Under henvisning til denne oversigt skal de enkelte grupper behandles særskilt.

Oversigt 1.

Stilling:	1692	¹² / ₂ 1705	²¹ / ₁₁ 1705	1710	¹⁶ / ₁₂ 1711	1713
Præst og degn	2	2	2	2		
Gaardmænd, hele						
og halve gaarde	23	26	25	25		
Boelsmænd	5	5	5	5		
Tjenestefolk og						
voksne børn	16			15		14
Jordløse husmænd	7	8	9	11 (6)	7	
Haandværkere	1	1	2			
Inderster ¹¹⁾ og						
tiggere	17	8	6		10	

nævnt, at en gaard var i selveje, hvilket viser, at der ikke er lagt megen vægt herpaa. Det maa følgelig antages, at det af Henrik Pedersen opgjorte antal selvejergaarde i 1688 1029 for hele landet bortset fra Bornholm er for lavt. Ifølge Fridericias opgørelse for 1651 var tallet 2562, heraf i Jylland 1350.

¹¹⁾ Inderster eller indsiddere var personer, der boede til huse hos andre i modsætning til husmændene, der havde eget hus i fæste. Ved

A. Præst og degn.

I et sogn som Randlev, hvor der ikke fandtes nogen herregaard, var præsten ogsaa i materiel henseende den store mand, der stod højt over den almindelige befolkning. Han var selv landbruger og drev ikke alene præstegaarden, der var den største gaard i sognet, men ogsaa kirkejorden, der havde samme størrelse som en middelstor bondeggaard. Desuden havde han ret til præstetienden i Randlev og Bjerager sogne, der udgjorde $\frac{1}{30}$ af kornavlen, og som leveredes i kærven, samt kvægtiende, der var vanskelig at beregne, og som derfor fra 1740 blev omsat til en pengeafgift. Endelig har han formodentlig ogsaa som i senere tider faaet højtidsøfre og gaver i anledning af visse kirkelige handlinger.

Som følge af det betydelige jordtilliggende og korntienden var præsten indehaver af en anselig landbrugsbedrift, og efter præstemandtallene har han da ogsaa til stadighed haft 3 tjenestefolk, herunder en avlskarl, der har forestaaet den daglige ledelse.

I det tidsrum, som her behandles, var præsten hr. Jochum Brorson, en søn af den 1681 afdøde ejer af Dybvad, Laur. Brorson¹²⁾, idet han havde embedet i et langt tidsrum, aarene 1681 til 1719. De oplysninger, som haves om befolkningen i denne tid, skyldes i hovedsagen mandtallene fra ham, skrevet med en sirlig og ret tydelig håndskrift.

I sammenligning med præsten havde degnen en meget beskeden stilling. Han har i økonomisk henseende næppe hævet sig betydeligt over bønderne, og i et af præstemandtallene betegnes han da ogsaa som en fattig mand. Degnene havde undertiden ret til tiende, den saakaldte degnetrave, der i saa fald udgjorde $\frac{1}{3}$ af præstetienden.

Degnens bestilling bestod navnlig i at være præstens medhjælper, idet han forestod kirkesangen og klokkeringningen. Endvidere skulle han give børnene og ungdommen undervisning i den kristelige børnelærdom. Endelig maa han ogsaa have givet en smule undervisning i læsning og skrivning, idet i hvert fald en mindre del af befolkningen havde lært lidt heraf. Hvor langt dette rakte, viser et præstemandtal af 1710. Da dette angik en folkeskat, skulle bønderne opgive, hvad de havde af tjenestefolk. En enkelt, Peder Rasmussen, Annex-

sammenligning mellem tallene maa bemærkes, at de for denne gruppe og for tjenestefolk angiver enkeltpersoner, men for de øvrige grupper normalt familier.

¹²⁾ Aarbog 1946, s. 44.

gaarden, har selv skrevet et par linier. Endvidere har 6 gaardmænd og 1 gadehusmand prentet deres navn efter angivelsen. De øvrige har som regel sat deres forbogstaver efter angivelsen med blokbogstaver, f. eks. Abraham Jensen som A I S og Peder Nielsen som P. N. S. Enkelte steder mangler ogsaa dette, formodentlig paa grund af manglende evne, men resultatet maa dog sikkert betragtes som meget respektabelt efter den tids forhold.

I skattelisten over kop- og kvægskat 1687 siges det, at Thomas Nielsen degn har en halvgaard i fæste, men i præstemandtallet af 1692 omtales dette ikke, og i mandtallene af 1705 siges det udtrykkelig, at han ikke har nogen avling eller nogen degnebolig, men bebor et jordløst fæstehus, der tilhører Peder Lassen, Dybvad. Paa fortegnelsen over Rodstensejes bøndergods i 1737 findes imidlertid degnen Christen Thorsen som beboer af matr. nr. 24, det mindste boelssted i Over-Randlev, der i 1688 havde et dyrket areal af $4\frac{1}{2}$ td. land, og han var altsaa nu tilføjede landbruger.

B. Gaardmænd og boelsmænd.

Som det fremgaar af oversigt 1, er gaard- og boelsmændene den overvejende del af befolkningen. I 1692 er der ganske vist ogsaa en talrig gruppe inderster og tiggere, men som vi siden skal se, bestaar denne overvejende af tidligere gaardfolk. Gaard- og boelsmændene har været den mere stabile del af befolkningen, og da de som regel er opført paa de forskellige præstemandtal i samme orden, volder det sjælden nogen vanskelighed at konstatere, hvilke gaarde de hører til, skønt mandtallene ikke angiver matr. nr. eller hartkorn. Det er derfor muligt, som det er sket i oversigterne 2 og 3, at opgive beboerne paa de enkelte gaarde gennem et længere tidsrum. For saa vidt angaar gaardene under Dybvad maa listen dog allerede standse ved 1710, fordi der ikke findes nogen fortegnelse fra et senere tidsrum før 1770, medens der for gaardene under Rodstenseje findes fortegnelser fra 1724 og 1737, henholdsvis i en kvitteringsbog og en panteobligation.

Det kan af disse oversigter ses, at der ikke er sket nogen forandring i jordfordelingen efter matrikelen af 1688. I slutningen af aarhundredet er forsvundet 2 ejendomme, nemlig Skovgaarden, matr. nr. 27, og det lille boelssted matr. nr. 24, men det kan af oversigten over Rodstensejes bøndergods ses, at den sidste endnu har eksisteret i 1737, og Skovgaard eksisterer endnu i 1713, idet Hans Christensen, der findes som fæster

i 1710, ogsaa findes paa listen fra 1713 over de bønder, der har tjenestefolk.

Hvis man gennemgaar de to oversigter, vil man faa et indtryk af ret stor stabilitet i besidderforholdene. Man træffer i mange tilfælde de samme navne gennem et betydeligt tidsrum¹³). Man maa her ikke lade sig vildlede af, at fæsterne undertiden betegnes med gaardens navn, undertiden med et sen-navn. Der er ingen tvivl om, at Søren Bisgaard og Søren Knudsen er samme person, og at Knud Jørgensen er den samme som Knud Bjerregaard, ligesom at Jens Jørgensen og Jens Solgaard er den samme. Iøvrigt maa man være opmærksom paa, at der ikke er tale om slægtsnavne, men om tilnavne. I de fleste tilfælde betyder navnet, at vedkommende bor paa gaarden af samme navn, men det kan ogsaa blot betyde, at han er fra denne gaard. Saaledes findes paa det ene præstemandtal fra 1710 navnet Jens Andgaard som betegnelse for den ene af fæsterne paa gaarden matr. nr. 18, medens han i det andet præstemandtal fra samme aar kaldes Jens Nielsen. Han har siddet som fæster paa denne gaard siden 1692, men har beholdt tilnavnet fra fødegarden. Paa denne findes i 1692 og 1705 navnet Christen Andgaard, men i 1710 navnet Christen Nielsen, der er samme person. Betegnelserne er saaledes ret vilkaarlige og vildledende. Naar de paagældende skriver deres navn, bruger de ikke gaardsnavnet. Christen Andgaard skriver sig C N S og Jens Andgaard I N S (Christen Nielsen og Jens Nielsen). De er aabentbart brødre, og den Jacob Nielsen, som 1688 boede paa Andgaard, maa ogsaa være en broder. Den omstændighed, at der er tale om tilnavne, ikke slægtsnavne, bevirker, at man ikke af navnene kan drage nogen slutning med hensyn til slægtskab. Naar man ogsaa et hundrede aar senere træffer navnene Solgaard, Andgaard, Bisgaard og Bjerregaard, maa man ikke heraf drage den slutning, at bærerne af disse navne maa være efterkommere af dem, der bar navnene et aarhundrede tidligere. Det kan være tilfældet, men det behøver ikke at være det. Hvis der kom en ny mand af anden slægt paa gaarden, ville han nemlig hurtig blive kaldt med gaardens navn.

Stabiliteten i besidderforholdene vil ogsaa fremgaa af, at det af navnene i mange tilfælde kan ses, at det er en søn, som følger efter faderen. Hvor dette ikke er tilfældet, kan der være tale om en svigersøn og endelig kan den nye fæster være en mand, der

¹³) Det maa her tages i betragtning, at levetiden dengang var betydelig mindre end i nutiden.

har giftet sig med den tidligere fæsters enke. Det var paa den tid reglen, at enker eller enkemænd hurtigt giftede sig igen, undertiden fordi de ikke havde raad til fremmed hjælp, og man ser ikke alene, at ældre mænd giftede sig med unge piger, men ogsaa, at ældre enker blev gift med unge mænd¹⁴). Paa den maade har der været en vis kontinuitet i besiddelsen. For at tage et eksempel kan nævnes Solgaard. Fæsteren hedder i 1688 Rasmus Pedersen, men i 1692 Jens Jørgensen. Han kan være en fremmed, men det er ogsaa muligt, at han er en svigersøn af Rasmus Pedersen eller har giftet sig med Rasmus Pedersens enke. Jens Jørgensen findes endnu som fæster i 1710, men i 1724 og 1737 hedder fæsteren Jørgen Jensen. Navnet lader ingen tvivl om, at den sidste er en søn af den første. Ellers er det ikke muligt at følge slægtsskabsforholdene, fordi der ingen skifteprotokoller eller kirkebøger findes fra den tid. Skifteprotokollerne fra Rodstenseje og Dybvad begynder først henholdsvis 1720 og 1733, og kirkebøgerne først i 1749, idet de ældre er brændt sammen med præstegaarden dette aar.

Skønt der ikke sker nogen forandring i gaardenes antal, er der ikke altid samme antal fæstere. Dette kommer af, at nogle gaarde til tider har een bruger, til andre tider 2 brugere. Paa visse gaarde, (matr. nr. 8, 9, 10 og 26) var der altid 2 brugere. De var, hvad man kalder tvillingegaarde, d. v. s. de bestod faktisk af 2 gaarde, selv om nogle af bygningerne har været fælles. Selvstændigheden gik saa vidt, at der kunne være forskellige ejere af de 2 halvparter, hvilket var tilfældet med matr. nr. 9, se s. 109. Paa gaardene matr. nr. 17, 18 og 23 var der ogsaa i 1695 2 fæstere, men i 1705 var der kun 1 fæster paa matr. nr. 23. Endnu i 1724 var der 2 fæstere paa matr. nr. 17 og 18, men i 1737 var begge steder kun den ene fæster tilbage. Det er ikke muligt at sige, hvorledes forholdet mellem brugerne i saadanne tilfælde har været. Det er muligt, at fæsterne har drevet hele ejendommen i fællesskab og delt udbyttet, men det er nok sandsynligere, at de har delt bygningerne og jorden mellem sig og drevet denne hver for sig.

Om bøndernes økonomiske stilling oplyser præstemandtallet af 1692 intet, men i det ene præstemandtal fra 1705 betegnes nogle af gaardmændene som forarmede. Disse er:

Mons Petersen, Hovgaard.

Niels Jensen og Peder Kras, matr. nr. 17

Jens Nielsen, matr. nr. 18.

¹⁴) Gustav Bang: Kirkebogsstudier, s. 38.

Bøndergods i Randlev tilhørende Erik Herlevsen i 1688, Chr. Christoffer Eriksen i 1692 og Dybvad Hovedgaard i 1705 og 1710.

Land- maalings- nr.	Brugernes navne 1688	Ager og eng haukorn td. sk. fk. alb.	Brugernes navne 1692	Brugernes navne 1705	Brugernes navne 1710
2.	Niels Hansen	2 5 2 1	1 øde	øde	øde
3.	Peder Nielsen	4 4 1 2	Søren Pedersen	Abraham Jensen	Abraham Jensen
4.	Rasmus Nielsen	4 3 2 2	Rasmus Nielsen	Niels Jensen	Mons Rasmussen
6.	Sparegaarden (P. R.)	2 4 3 1	1 øde	øde	øde
7.	P. Rasmussen (Annexg.)	2 5 1 1	Peder Rasmussen	Peder Rasmussen	Peder Rasmussen
8.	Jens Johansen og Christoffer Jensen	6 2 3 0	Maren Sørensdatter Christoffer Jensen	Peder Jensen Christoffer Jensen	Peder Jensen Christoffer Jensen
9.	Rasmus Basse Chr. Olsen	5 2 1 1	Søren Sørensen Christen Olofsen	Søren Sørensen Søren Rasmussen (soldat) Christen Oloffsens enke	Søren Sørensen Peder Nielsen
10.	Søren Basse Peder Jensen	6 1 3 1	Søren Basse Jens Pedersen	Hans Sørensen Basse Jens Pedersen	Hans Sørensen Jens Pedersen
11.	Jacob Nielsen	4 2 3 0	Christen Andgaard	Christen Andgaard	Christen Nielsen
12.	Hans Mogensen	3 7 0 2	Søren Bisgaard	Søren Bisgaard	Søren Knudsen
13.	Niels Christensen	2 5 0 1	Niels Nielsøn	Niels Nielsøn	Rasmus Nielsen
14.	Knud Jørgensen	2 2 2 2	Knud Jørgensen	Knud Bjerregaard	Knud Jørgensen
15.	Rasmus Thrustup	1 7 3 2	Rasmus Thrustup	Rasmus Thrustup	Anders Simonsen
16.	Niels Rasmussen	1 1 0 0	Jens Knudsen	Niels Rasmussen	Jens Knudsen
20.	Jens Knudsen Guldborg	4 1 1 1	Søren Jensen	Søren Jensen	Søren Jensen

Rodstensejers Bøndergods i Randlev fra 1695 til 1737

Land- maaling	Brugernes navne 1695	Ager og eng harkorn td. sk. fk. alb.	Brugernes navne 1705	Brugernes navne 1710	Brugernes navne 1724	Brugernes navne 1737
5. Jens Knudsen		1 5 0 1	Rasmus Sørensen	Rasmus Sørensen	Jacob Rasmussen	Simon Rasmussen
17. Jørgen Madsen og Rasmus Sørensen		6 1 1 0	Niels Jensen og Peder Jensen Kras	Niels Jørgensen og Peder Jensen Kras	Jørgen Hansen og Peder Jensen Kras	Jens Pedersen Kras alene
18. Søren Rasmussen og Jens Nielsen		5 1 0 0	Søren Rasmussen og Jens Nielsen	Christen Hansen og Jens Nielsen Andgaard	Christen Hansen og Jens Nielsen	Christen Hansen alene
19. Rasmus Mogensen		4 2 1 2	Rasmus Jensen	Rasmus Jensen	Rasmus Jensen	Jens Rasmussen
21. Unge Jens Jørgensen		3 3 0 0	Jens Solgaard	Jens Jørgensen	Jørgen Jensen Solgaard	Jørgen Solgaard
22. Jens Jørgensen		3 5 2 0	Jørgen Jensen	Jørgen Jensen	Jørgen Jensen	Rasmus Jensen
23. Simon Sørensen og Jens Albertsen		3 5 2 2	Niels Rasmussen	Rasmus Nielsen	Rasmus Nielsen	Rasmus Nielsen
24. Jens Pedersen Skræder		0 6 3 2	Jens Villadsen	Jens Villadsen	Jens Skræder	Degnen Christen Thorsen
25. Mogens Nielsen		1 7 3 1	Peder Pedersen	Peder Pedersen	Peder Pedersen	Peder Pedersen
26. Mons Pedersen og Michel Rasmussen		8 7 0 0	Mons Pedersen og Peder Jensøn	Mons Pedersen og Peder Jensen	Niels Jensen og Peder Jensen	Samme som i 1724 men hører under Cane hovedgaard (Rantzaugave)
27. Peder Eriksen		8 1 1 1	Peder Eriksen	Hans Christensen		

Dette er mærkeligt, da det drejer sig om de mere anseelige gaarde, men matr. nr. 17 og 18 havde ganske vist da to brugere hver, hvilket senere ophørte. At brugerne er forarmede betyder dog i almindelighed ikke, at de ikke kan klare gaarden længere. Mons Petersen findes paa denne ogsaa i 1710, og Peder Kras og Jens Nielsen endnu i 1724. Niels Jensen er derimod i 1710 afløst af en anden.

Boelsmænd er en betegnelse, der ikke findes i matriklen af 1688, idet denne i stedet taler om kvartgaarde, Boelsstederne er matr. nr. 5, 15, 16, 24 og 25, hvoraf den første er den saakaldte Hulgaard, medens de sidste 4 laa i Over-Randlev. Medens matriklen betegner matr. nr. 20 som en kvartgaard, er den i mandtallene rigtigt betegnet som en helgaard. Det ser ud til, at matriklen har forvekslet matr. nr. 5 og 20, idet brugerne begge steder hed Jens Knudsen.

Som tidligere omtalt var det lille boelssted matr. nr. 24 i 1737 beboet af degnen, og det kan af oversigten ses, at det tidligere har været beboet af en skræder. Derimod kan det ikke ses, at nogen af de andre har været drevet som bierhverv, men det maa vel antages, at boelsmændene tillige har arbejdet for gaardmændene eller ernæret sig ved husflidsarbejde. Det var sikkert ikke muligt at eksistere paa de mindste brug alene.

C. Tjenestefolk og voksne børn.

Tallet paa disse varierer mellem 14 og 16. Disse tal viser kun, hvem der er sat i folkeskat. I fortegnelsen angives undertiden, at de hjemmeværende børn ikke faar nogen løn, og de er da som regel sluppet for skat, men de ovennævnte tal omfatter dog foruden egentlige tjenestefolk ogsaa nogle hjemmeværende børn. Tallene er derfor noget vilkaarlige og ikke meget oplysende.

D. Haandværkerne.

I præstemandtallene omtales til stadighed en grovsmed. Denne maa have boet i Neder-Randlev, idet der paa udskiftningskortet fra 1792 findes en smedetoft nær op til Rodstens ejes mark. Han har antagelig ogsaa arbejdet for denne herregaard og har sikkert været ganske godt stillet.

Endvidere omtales flere steder en skræder, og denne har en tid boet paa det lille boelssted, matr. nr. 24.

Andre haandværkere omtales ikke i præstemandtallene eller skattelisterne, men i skødet fra Basballes arvinger til admiral

Rodsteen nævnes som beboere af gadehusene en snedker og en bødker. De har maaske ogsaa eksisteret senere, men er i saa fald henregnet til gadehusmændene, hvilket var en fordel, naar der var tale om at blive sat i skat.

E. Jordløse husmænd.

Det skete undertiden, at husmænd fik overladt nogle stykker jord til dyrkning af gaardmændene, og mere almindeligt var det, at husmænd fik ret til at lade en ko eller nogle faar gaa paa byens græsmarker. Det ser dog ikke ud til at have været tilfældet her med hensyn til store dyr, idet præstemandtallene stadig siger om husmændene, at de ikke har heste eller køer. Det siges ligeledes stadig, at de ikke har noget haandværk. De maa saaledes have ernæret sig ved landbrugsarbejde, maaske i forbindelse med husflid.

Antallet af jordløse husmænd eller gadehusmænd, som de i almindelighed kaldes, varierer fra 7 til 11. Det er mærkeligt, at det ene præstemandtal fra 1710 opgiver 11, men det andet kun 6, men forklaringen er maaske den, at der kan have boet flere i samme hus, og at præsten i det sidste tilfælde kun har regnet tmed antallet af huse, ikke med familierne.

I præstemandtallene omtales gadehusmændene kun i enkelte tilfælde som forarmede, men herfra kan næppe drages nogen slutning. Man har ment, at gadehusmændene til tider var bedre stillede end gaardmændene, men dette kan dog ikke antages at have været tilfældet, saa længe der ikke var nogen pligt til at tage gaard i fæste, hvilket kom i stavnsbaandets tid.

F. Inderster og tiggere.

Det fandtes til enhver tid en del personer, som paa grund af alder og svagelighed intet kunne fortjene, og da der sjælden var nogen mulighed for opsparing, maatte de falde andre til byrde. I præstemandtallene af 1705 betegnes disse personer dels som »inderster og husarme« dels som »tigge-betlere som lever af almisse«. Hvor de holder til, oplyses der intet om, og heller ikke, hvilken befolkningsgruppe, de har hørt til. Præstemandtallet af 1692 giver imidlertid paa dette omraade gode oplysninger, idet der under hver enkelt gaard omtales, hvem der har sit ophold paa gaarden.

Der omtales som erhvervsudygtige hele 17 personer, men af disse er de 7 forældre til den nuværende fæster. Det siges over-

alt, at de formedelst armod og alderdom eller skrøbelighed har afstaaet gaarden. Om 7 andre siges det, at de tidligere har beboet gaarden, hvilket vil sige, at de har haft den i fæste. Kun for de resterende 3 mangler der oplysning om, hvad de tidligere har været. Om boelsstedet matr. nr. 16 siges det:

»Her har tvende betlere til huse, den ene af alderdom blind, den anden tjener hende som vejleder, begge lever af medlidende guds børns almisse«.

Og om matr. nr. 21, Solgaarden:

»Her til huse en tigge-stakkel over 70 aar ved navn Barbara.«

Ogsaa om 2 andre siges det, at de betler brødet, men det gælder dog ingen af de 7, som bor hos forældrene.

Efter dette bliver der saaledes ialt 5, som siges at leve af almisse, og det er muligt, at de 3 første er fremmede, der af barmhjertighed har faaet husly paa de 2 gaarde.

Dette lyder meget rimeligt, men det er ikke tilfældet med angivelserne i præstemandtallene af 1705. I det første nævnes til slut 8 »tigge-betlere, som lever af almisse«, men herunder findes baade navnene Solgaard og Andgaard, og det kan vanskeligt forklares paa anden maade, end at præsten har taget, hvad vi ville kalde aftægtsfolk, sammen med betlerne. Det er ikke bedre i det sidste mandtal af 1705, hvor der kun opgives 6 »inderster og husarme«. Af disse siges 2 at betle brødet, men den ene er en enke, som har afstaaet gaarden til sin søn, saa det lyder ikke sandsynligt. Forklaringen maa vist være den, at det drejer sig om en angivelse til brug ved skatteligning. Formaalet var at skaane de paagældende for skat, og der er da brugt lovlig stærke udtryk. Iøvrigt er det vanskeligt at forstaa, at den paagældende gruppe fra 1692 til 1705 kan svinde ind fra 17 til 6. Præsten maa have glemt en del, idet navnene paa de 2 lister fra 1705 kun delvis er de samme. Ifølge præstemandtallet af 16/12 1711 er antallet da ogsaa 10, men heller ikke her kan der skelnes mellem aftægtsfolk og tiggere.

Præstemandtallet af 1692 giver derimod et godt udtryk med hensyn tilgaardens beboere. Det viser sig, at naar fæsterne afstod ejendommen »formedelst armod og alderdom eller skrøbelighed«, havde de ikke alene deres ophold paa denne, naar den overtoges af nærmeste familie, men som regel ogsaa naar den overtoges af andre. Man maa derfor antage, at den afgaaende fæster har været i stand til at opnaa i hvert fald fri bolig, og som regel tillige føden.

Derimod savner man ogsaa her oplysning om, hvorledes det gik med gadehusmændene, naar de blev uarbejdsdygtige. De

har nok kunnet betinge sig fri bolig hos eftermanden, men det synes tvivlsomt, at de kunne opnaa mere, og mange af dem har derfor antagelig været henvist til at leve af tiggeri, der var datidens form for fattighjælp.

III. Landbrugets økonomiske forhold omkring aar 1700.

De foran omhandlede kilder, matriklen, skattelisterne og præstemandtallene kan vel give et indtryk af forholdene i landbruget omkring aar 1700, men da de sidste hverken kan regnes for helt paalidelige eller objektive, kan det være af interesse at sammenligne dem med historieforskningens resultater og forklaring paa, hvorfor forholdene havde udviklet sig saa ugunstigt¹⁵).

I tiden fra 1625 til 1660 var Danmark indviklet i 3 krige, der ikke alene førte til besættelse af landet eller dele heraf, men ogsaa til hærgen og plyndring, især i Jylland. Navnlig var landet medtaget efter svenskekrigene 1657—60, mange gaarde var forladt, megen tidligere dyrket jord laa øde hen, og besætningerne var reduceret stærkt. Efter den tid førtes den saakaldte »Skaanske krig« i aarene 1675—79, men til forskel fra de andre krige førtes den ikke her i landet. Naar vi kommer frem til 1692, var der gaaet mere end 30 aar siden sidste krig inden for landets grænser, og man skulle synes, at dette var tid nok til at afhjælpe de skete skader. Der er imidlertid enighed om, at forholdene i dette tidsrum ikke har bedret sig væsentlig. Dette stemmer ogsaa med det indtryk, som de nævnte kilder giver. Navnlig forundres man over den ringe besætning, som fandtes i 1687, og det er ogsaa et talende vidnesbyrd, at alle tidligere fæstebønder i 1692 betegnes som forarmede. Det tyder endvidere paa daarlige forhold, at der i byen er opstaaet 2 ødegaarde.

Forklaringen paa den manglende fremgang kan paa dette tidspunkt for Randlev bys vedkommende ikke søges i forholdet til godsejerne. Dette var praktisk talt det samme som forholdet mellem ejer og forpagter i vor tid, dog med den forskel at fæsteforholdet gjaldt for fæsters og enkes livstid. Bonden kunne fæste gaard, hvor han ville. Naar bortses fra 2 gaarde

¹⁵) Litteratur: E. Holm: Danmark-Norges indre historie 1660 til 1720 I—II 1885—86 og

V. Falbe Hansen: Stavnsbaandsløsningen og landboreformerne 1888.

(Hovgaard og Skovgaard), der hørte under Dybvad, kan der ikke have været ydet noget hoveri. Nogen øvrighedsmyndighed af betydning havde godsejerne ikke bortset fra skiftemyndigheden ved en fæsters død, og der var ikke paa denne tid nogen soldaterudskrivning, da hæren alene bestod af hvervede soldater. Naar fæsteren kunne svare den aftalte landgilde, var han uafhængig af godsejeren.

Aarsagerne til stagnationen maa navnlig søges dels i landbrugets tilbagestaaende udvikling dels i det voldsomme skatte-tryk i tiden efter svenskekrigene.

Landbrugets redskaber paa den tid, træploven og træharven, var saa ringe, at de kun kunne give jorden en overfladisk behandling. Dette medførte, at den altid var fuld af ukrudt, navnlig da brakbehandling ikke anvendtes. Jordfællesskabet medførte endvidere store afstande fra gaardene til markerne, saaledes at der spildtes megen tid, ogsaa paa grund af de daarlige veje og ringe køretøjer. Dyrene var faa og ringe fodrede, om vinteren kun sultefodrede, hvorfor gødningen var af lille omfang og ringe kvalitet. Markerne manglede derfor gødning. Den overfladiske behandling af jorden og dens ringe gødningskraft medførte, at et mindre godt vejrlig let førte til ren misvækst. En saadan misvækst indtraf med faa aars mellemrum. Denne førte igen til nedslagtning af de dyr, som ikke var absolut nødvendige. Endvidere indtraf ofte smitsomme kvægsygdomme, overfor hvilke man stod ret værgeløs.

Disse omstændigheder medførte, at en bedring i forholdene var overordentlig vanskelig og maatte tage megen lang tid.

Dertil kom, at eventuelle overskud maatte blive slugt af uforholdsmæssig store skatter. Dette hang igen sammen med, at staten blev forarmet gennem krigene, navnlig svenskekrigene. Staten havde gennem disse paadraget sig en saa stor gæld, at man maatte gribe til det middel at dække den ved afhændelse af den største del af krongodset. Da staten herved mistede landgilden af dette, maatte denne indtægt erstattes gennem nye og større skatter. Herunder var de hartkornsskatter, der paalagdes i 1662 og senere reguleredes gennem matrikelen af 1688, men iøvrigt paalagdes senere med korte mellemrum ekstraordinære skatter af forskellig art. Staten var stadig i pengetrang dels paa grund af store hofudgifter dels paa grund af den store og dyre hvervede hær. Ganske vist var der ikke krig efter 1679, men ofte fare herfor, hvorfor regeringen fandt det nødvendigt at opretholde den store staaende hær. Den værnepligtige hær, militsen, blev derimod ikke indkaldt efter 1679 og først genoprettet i 1701.

Alene hartkornskatten androg før aar 1700 3 rdl. pr. td. hartkorn. Hvor meget dette betød, vil fremgaa af, at selvejerne matr. nr. 3 og 9, der svarede 2 rdl. til den saakaldte ejer Peder Svejgaard, skulle betale henholdsvis ca. 13 og 8 rdl. i hartkornskat. Det vil ogsaa fremgaa af en sammenligning med ejendommenes værdi. Denne var omkring aar 1700 for bondejord 40 à 50 rdl. pr. td. hartkorn, og skatten androg saaledes 6 à $7\frac{1}{2}$ pct. af ejendommenes værdi¹⁶⁾. Dette vil sige, at hartkornsskatten nogenlunde var fuld grundskyld, saaledes at ejendommens værdi for ejeren alene bestod i bygninger, besætning, redskaber og jordens øjeblikkelige kulturværdi.

Det var iøvrigt ikke alene bønderne, der maatte svare store skatter. Som eksempel kan nævnes, at tjenestefolk i 1710 maatte betale $\frac{1}{6}$ af lønnen i ekstraordinær skat.

Ekstraskatten af 1692 afsluttede en lang række i de forudgaaende 10 aar. Derefter kom der en pause til 1699, hvilket viser, at forholdene da bedredes. Saa kom inidlertid den store nordiske krig, der medførte nye ekstraskatter og statsgæld og dermed en forringelse af forholdene.

¹⁶⁾ Det vil sige salgsværdien, som denne stillede sig, naar ejendommene var bebyrdet med skatter, jfr. V. Falbe Hansen anf. v. s. 117—18.